

УДК 340.6:174

DOI 10.36919/3041-1149(Print).4.2024.20-29

О. А. Рассомахіна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права юридичного факультету,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: olha.rassomakhina@e-u.edu.ua

ORCID ID 0000-0003-2862-8169

Researcher ID: AEW-2296-2022

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИСТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті проаналізовано систему законодавства й правил, що встановлюють стандарти етичної поведінки представників юридичних професій. Розглянуто основні засади регулювання професійної етики за галузями права та її спеціалізацією: суддівська етика, етика слідчого, етика прокурора, адвокатська етика, етика нотаріуса, етика державного службовця та працівника органу місцевого самоврядування. Досліджено образ юриста в історії щодо деяких творів образотворчого мистецтва. Наведено приклади активної громадянської позиції, патріотизму й моральної відповідальності серед представників юридичної професії в умовах російсько-української війни. Визначено основні засади взаємодії норм етики, моралі та професійної правничої етики в умовах воєнного стану.

Метою статті є висвітлення теоретичних і практичних засад реалізації професійної правничої етики в практичній діяльності та повсякденному житті, особливостей впливу засад професійної правничої етики на формування світогляду й моральної відповідальності майбутнього покоління юристів, а також окремих аспектів оцінки суспільством моральних якостей і чеснот представників юридичної професії. У процесі дослідження використовувалися філософські та загальнонаукові методи пізнання, зокрема загальносоціологічний, історичний, формально-логічний, системно-функціональний і спеціально-юридичний методи.

Обґрунтовано, що на міжнародному та національному рівнях створено розгалужену систему правового регулювання питань дотримання професійної правничої етики й прийнято достатню кількість правил і стандартів у цій сфері. З'ясовано, що основний масив правових норм, які встановлюють професійні стандарти правничих професій в Україні, зафіксовано на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів. Зроблено висновок, що умови війни створюють нові проблеми, виклики та випробування для професійної юридичної етики, юристи зобов'язані бути неупередженими, правдивими, мужніми, доброчесними, проявляти співчутливість у відносинах з людьми, вміння контролювати свої бажання, емоції та дії, зберігати самоконтроль у складних обставинах. Юридична освіта також потребує оновлення, зростає потреба у фахівцях з міжнародного гуманітарного права, в галузі прав людини, у фахівцях з міграційного права, з міжнародного кримінального права.

Ключові слова: професійна правнича етика, правник, моральна відповідальність, педагогіка права, юридична освіта.

Постановка проблеми та її актуальність. Традиційна діяльність юристів у правозастосовній і науково-практичній сферах найтісніше пов'язана з охороною прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави чи інших видів публічних суб'єктів, сприяє утвердженню в суспільстві ідеалів верховенства права та справедливості, а також пов'язана з отриманням знань і інформації з окресленого кола питань. У зв'язку з цим моральні ідеали та питання узгодження з ними поведінки особи, морально-етичні чесноти й питання про наділення ними особистості, зокрема як-от прагнення добра та справедливості, чесність і порядність, добросовісність, співчуття та милосердя, завжди привертати увагу фахівців у галузі права й становлять особливу сферу наукового та практично-прикладного інтересу на рівні такої галузі знань, як професійна юридична етика. Проблеми, пов'язані з реалізацією професійної юридичної

етики, є надзвичайно актуальним й в умовах війни, адже війна спричинила виникнення ряду морально-етичних і філософських дилем (проблеми особистого вибору, дотримання людяності в досить важких ситуаціях, інформаційної правди, відповідальності перед майбутніми поколіннями тощо), які до сьогодні не поставали надто гостро. Російсько-українська війна поставила перед людством фундаментальні запитання про цінність життя, межі моралі в умовах конфлікту й можливості відновлення миру. Ці дилеми залишаються відкритими, змушуючи кожного індивіда та суспільство загалом шукати баланс між етикою, справедливістю й прагматизмом. Що таке справедливість після війни? Чи є вона досяжною, коли кожна сторона має свої втрати й біль? Чи можливо відновити довіру та співпрацю між народами після глибокого конфлікту? Чи існує універсальний моральний обов'язок допомагати тим, хто страждає, незалежно від політичного контексту? Чи можливо побудувати стабільний мир, коли в суспільстві зберігається пам'ять про кривди, ненависть і втрати? Ці запитання стосуються як особистісного вибору, так і колективного осмислення людяності, відповідальності та справедливості, й конкретні відповіді на них ще чекають нас у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням професійної етики юристів, моральної культури, доброчесності та моральної відповідальності представників юридичних професій присвячена достатня кількість праць учених-юристів і філософів, зокрема Я. Л. Волошиної [2], Ю. С. Гальонкіної [3], Н. Я. Заболотної [6], В. М. Сущенка [16], М. Б. Ценко [17] та багатьох інших. У цих працях ґрунтовно розкрито як теоретичне, так і практичне значення професійної етики для правників, а також для суспільства, окремі аспекти формування морального світогляду представників юридичних професій. Кожна із праць є унікальною як за змістом, так і за порядком аргументації. Але до нерозкритої частини загальної проблематики формування морально відповідальних фахівців у галузі права варто віднести прикладні аспекти впливу засад професійної правничої етики на формування світогляду майбутніх правників і питання оцінки з боку суспільства моральних якостей представників юридичної професії.

Метою статті є висвітлення законодавчих засад регламентації правничої етики, особливостей її впливу на формування світогляду та моральної відповідальності майбутнього покоління юристів, а також окремих аспектів оцінки суспільством моральних якостей і чеснот представників юридичної професії в умовах воєнного стану.

У процесі дослідження використовувалися філософські та загальнонаукові методи пізнання, зокрема загальносоціологічний, історичний, формально-логічний, системно-функціональний і спеціально-юридичний методи. Під час аналізування було систематизовано законодавчі джерела, в яких існують правила професійної юридичної етики, а також розкрито значення засад професійної юридичної етики, формування та проявів моральної відповідальності представників юридичної професії в часи російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етика (від лат. *ethica* < дав.-гр. *ἠθική*, утворене від грец. *ἦθος* – звичай) є філософською дисципліною й наукою, що вивчає мораль, суспільні норми поведінки та звичаї. Професійна юридична етика – це галузь вчення про етику, яка досліджує роль і значення моральних принципів у сфері здійснення правосуддя, правоохоронної та іншої професійної юридичної діяльності. Юридична етика регулює відносини суспільства та особи, а саме: етику держаних службовців, суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів тощо.

Мораль (від лат. *moralitas* – загальноприйняті традиції) є системою неофіційних уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським схваленням чи осудом. Основні категорії моральної свідомості лежать в основі категорій етики: сенс життя, справедливість, гідність, честь, добро й зло, добро та благо, моральні вимога й норма, моральні вибір, намір, спонука, відповідальність, самооцінка, самоконтроль, моральні чесноти, культура й моральне спілкування тощо.

Категорія моральна відповідальність характеризує особистість стосовно виконання нею моральних вимог: у житті, побуті, родині та сім'ї, у професійному середовищі. Проблема моральної відповідальності пов'язана зі здатністю людини взагалі виконати пред'явлені їй моральні вимоги з глибиною і правильністю їхнього усвідомлення тощо. З'ясування сутності моральної відповідальності передбачає аналіз моральної самооцінки, морального самоконтролю, самовладання, гідності тощо.

Професійна етика юриста є специфічною формою прояву моралі, що виступає сукупністю конкретизованих загальних морально-етичних принципів і норм щодо правоохоронної та правозастосовної діяльності юриста [5, с. 50]. Вона охоплює специфічні морально-етичні норми професійної діяльності та позаслужбової поведінки юристів. Як узагальнені, моральні вимоги до юриста полягають у ставленні до людини як до найвищої цінності, в повазі та захисті прав, свобод і людської гідності громадян; чіткому дотриманні законності; ідейній переконаності в потребі й правоті своєї справи; глибокому розумінні соціальної значущості своєї ролі, відповідальності перед суспільством, державою за підтримання правопорядку й закону; розумному та гуманному використанні наданих законних прав у чіткій відповідності до цивільного, службового й морального обов'язку; принциповості, безкомпромісності, об'єктивності та неупередженості в прийнятті рішень; свідомій дисципліні, професійній солідарності, взаємодопомозі, підтримці; сміливості й морально-психологічній готовності до розумного ризику в екстремальних умовах; непідкупності, турботі про професійну честь і суспільну репутацію; постійному професійному та моральному вдосконаленні, підвищенні рівня культури, обов'язковому дотриманні норм службового етикету; бездоганності особистої поведінки на службі й у побуті [14, с. 47]. Моральна відповідальність і професійна юридична етика тісно взаємопов'язані, оскільки обидві ці категорії становлять засади поведінки юриста, формуючи основи його дій, поведінки, діяльності в правовій сфері. Професійна юридична етика охоплює стандарти поведінки, які допомагають правникам реалізувати свою моральну відповідальність.

Питання про наявність моральних чеснот у представників юридичної професії, наявність у них таких рис, як справедливе ставлення до людей, чесність, добросовісність тощо, привертало мислителів давнього часу. Образ юристів формується в суспільстві також завдяки літературі, живопису та кіномистецтву. Не завжди такі персонажі несуть виключно позитивні риси, інколи це образи сатиричні, ті, які зазнають критики чи осуду або ж є неоднозначними, складними особистостями.

Наприклад, Квентін Массейс, один із майстрів Північного Відродження, який відомий своїм уважним підходом до деталей і здатністю передавати складність людських характерів, у картині «Портрет нотаріуса» (між 1510 та 1520 рр.) зобразив нотаріуса на фоні пейзажу за аркою та передав усі найдрібніші деталі пейзажу, а також наповнив картину багатьма символами. Усі предмети з'явилися на полотні не випадково та наділені певним символічним змістом. Так, троянда символізує мовчання й таємницю; перо позначає право підпису, засвідчення; сувій – священну скрижаль закону; німб – дух влади та закону тощо. Зображення нотаріуса виглядає надзвичайно реалістичним і позбавленим гротескності, яка характерна для відверто сатиричних портретів. Фокус на деталях одягу, робочого середовища й обличчя героя демонструє серйозний підхід до його особи та соціального стану. На думку мистецтвознавців, у цих символах прихований сенс і місія професії, це знаки, які несуть невербальну, але важливу інформацію, нагадують про призначення нотаріуса в суспільстві. Картина могла слугувати вшануванням професії нотаріуса як освіченого й важливого представника суспільства. У Північному Відродженні такі портрети часто створювали для того, щоб показати заможність і поважність героя. Деякі дослідники вважають, що роботи Массейса мають тонку соціальну іронію. У «Портреті нотаріуса» це могло бути виражено через увагу до дрібних деталей (наприклад, документів чи грошей на столі), що підкреслює матеріалізм або бюрократизм професії, у виразі обличчя нотаріуса – можливо, він здається хитрим або надмірно самовпевненим. «Портрет нотаріуса» Массейса не є відверто сатиричним образом. Це, радше, реалістичний портрет, який може містити тонкі натяки на професійні або моральні особливості нотаріусів, але основною метою, ймовірно, було показати статус і значущість професії.

Ще одним прикладом із Середньовіччя є італійський художник Джузеппе Арчімбольдо, який був відомий своєю унікальною технікою створення портретів із об'єктів, як-от овочі, фрукти чи інші предмети, пов'язані із тематикою образу, 1566 р. намалював картину «Юрист», яка мала сатиричний характер. На картині відображено фігуру, ймовірно, німецького юриста Ульріха Цазіуса, тулуб якого зображений як стопка книг, обгорнута в коричневе вовняне пальто з обробкою з лисячого хутра, його обличчя сформоване вареною куркою, з нього щойно вилупилося пташеня, в нього риб'ячий рот, що є його власним ротом, а риб'ячий хвіст – це

борідка на підборідді. Зображення рота, можливо, натякає на певний критичний акцент персонажу. Припускають, що своєрідний образ обличчя вказує на італійську приказку «ні м'ясо, ні риба» (італ. *ne carne, ne pesce*), натякаючи на те, що суддя в ім'я неупередженості не може стати на жодну сторону у справі. Такий портрет натякав на слизьку й сумнівну юридичну практику того часу, а також ненажерливість і корумпованість чиновників. Загальний вигляд персонажу підкреслює гротескність та осуд певних рис, притаманних тогочасним юристам: алчність, формалізм і бюрократію. Предмети, з яких складений портрет, натякають на суттєву матеріальну прив'язаність правника, його інтерес до багатства та наживи. Загалом ця картина є сатирою на соціальний стан правників у Європі XVI століття, вказуючи на зловживання правом та їхню моральну деградацію.

Оноре Дом'є, французький художник, карикатурист і графік XIX століття, найбільший майстер політичної карикатури свого часу, був відомий гостро сатиричними роботами, які висміювали суспільство, політику, правову систему й соціальні явища. Адвокати стали частими героями його творчості, особливо в серії гравюр і карикатур «Служителі правосуддя» (*Les Gens de Justice*) 1845–1848 рр., в яких він іронічно досліджував професійні й моральні аспекти цього фаху. Дом'є акцентував на розриві між ідеалом правосуддя й реальністю. Його адвокати часто символізують корупцію, бюрократію та формалізм, які панували в судовій системі Франції XIX століття. Дом'є створив багатогранний і водночас сатиричний образ адвокатів як представників суспільного стану. Його роботи закликають глядача замислитися над моральними аспектами правосуддя, соціальною нерівністю й етикою професії. У цьому контексті саме правнича етика є засобом відновлення довіри до представників юридичної професії.

Охарактеризуємо основні засади регулювання та прояви впливу професійної етики юриста на формування морально відповідальних майбутніх фахівців у галузі права за її спеціалізацією: суддівська етика, етика слідчого, прокурора, адвокатська етика, етика нотаріуса, державного службовця та працівника органу місцевого самоврядування.

Норми суддівської етики в Україні визначаються як законами, так і міжнародними договорами, Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів», Монреальською універсальною декларацією про незалежність правосуддя 1983 р., Основними принципами щодо незалежності судових органів, схваленими резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., Європейською хартією про статус суддів від 10 липня 1998 р., Європейським статутом судді, ухваленим Європейською асоціацією суддів 1993 р., Бангалорськими принципами поведінки суддів, схваленими резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р., Кодексом суддівської етики, затвердженим XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р., а також добровільно взятими на себе більш істотними обмеженнями, пов'язаними з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Суддівська етика не лише формує професійні стандарти для суддів, але й задає орієнтири для студентів-правників, відіграє важливу роль у формуванні моральної відповідальності майбутніх юристів і фахівців у сфері права. Завдяки її наслідуванню студенти навчаються поєднувати юридичну майстерність із моральними принципами, що є основою для їхньої майбутньої діяльності. Судді, які дотримуються етики, слугують зразком для наслідування. Їхній професійний досвід демонструє, що етична поведінка й моральна відповідальність можуть і повинні співіснувати поряд із дотриманням законності. Суддівська етика базується на таких принципах, як незалежність, справедливість, чесність і безсторонність. Ці принципи стають зразком для майбутніх юристів, показуючи, що моральна відповідальність має переважати над особистими чи політичними інтересами. Дотримання суддями етичних стандартів є основою довіри суспільства до правосуддя.

Норми етики слідчого в Україні, незважаючи на відсутність окремого кодексу професійної етики слідчих, визначають як законами, так і міжнародними актами, зокрема Конституцією України, Кримінально-процесуальним кодексом України, Законом України «Про національну поліцію», а також Резолюцією 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини» від 7 січня 1994 р., Міжнародним кодексом поведінки державних посадових осіб від 23 липня 1996 р. тощо. У своїй діяльності слідчий керується як процесуальними та криміналістичними, так і морально-етичними правилами. Процесуальні

норми вказують формальні вимоги до здійснення слідчих дій. Вироблені криміналістичною наукою рекомендації сприяють у визначенні основної лінії розслідування злочинів і пошуку основних засобів, методів і прийомів його здійснення в напрямі ефективного виконання тих завдань, які стоять перед досудовим розслідуванням. Процесуальні норми, вся їхня система не лише регулюють порядок здійснення слідства, його форми, але й лежать в основі визначення найефективніших методів слідства, впливають на дотримання етичних начал слідчої діяльності. Інакше кажучи, кримінально-процесуальний закон утворює основу як розробки тактичних рекомендацій, так і дотримання морально-етичних вимог під час розслідування злочинів [14, с. 83]. Професійна етика слідчого впливає на формування моральної відповідальності майбутніх юристів за допомогою вивчення наочних прикладів проявів чесності, поваги до закону, етичного вирішення конфліктів і захисту прав людини в окремих кримінальних справах, навчання тому, що дії слідчого впливають на долі людей, навчання вмінню правильно реагувати на етичні виклики, зважувати юридичні й етичні аспекти під час прийняття обґрунтованих рішень у межах закону.

Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів становлять Конституція України, закони України «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та інше законодавство, що стосується діяльності органів прокуратури, накази Генерального прокурора й Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27 квітня 2017 р. Нормативною базою у цій сфері є також міжнародно-правові документи, зокрема Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і рішення Європейського суду з прав людини, Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів, ухвалені на Восьмому конгресі ООН 1990 р., Стандарти професійної відповідальності та виклади основних обов'язків і прав прокурорів, ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів 1999 р., Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), ухвалені Конференцією генеральних прокурорів країн-членів Ради Європи 2005 р. тощо. Професійна етика прокурора є не лише професійним стандартом, але й дороговказом для майбутнього правника. Вона встановлює досить високу планку моральної відповідальності, яка є взірцем для майбутніх поколінь юристів. Справи, в яких прокурор захищає права соціально вразливих верств населення, в яких прокурор відкрито відмовляється від сумнівних компромісів, від прийняття рішень під тиском, є потрібними для студентів зразками збереження моральних та етичних принципів у складних умовах, прикладами дотримання моральної відповідальності в професійній діяльності, взятими із реального життя.

Стандарти професійної діяльності адвоката є системою правил, визначених у відповідних нормах і документах, які визначають кваліфікаційні вимоги до адвокатів та їхньої професійної діяльності. Основними нормативно-правовими актами, що визначають міжнародні стандарти з регулювання адвокатської діяльності, є Конвенція Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод», Рекомендація Рес (2000) 21 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката від 25 жовтня 2000 р., Хартія основних принципів європейської адвокатської професії від 25 листопада 2006 р. Основними міжнародними нормативними актами, які встановлюють загальні стандарти здійснення адвокатської діяльності, є Основні положення про роль адвокатів, ухвалені в серпні 1990 р. VIII Конгресом ООН про запобігання злочинності, та Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейської Спільноти, ухвалений делегацією 12-ти країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі в жовтні 1988 р. Національне законодавство визначило основні вимоги до адвокатської діяльності в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Процесуальні кодекси України також встановлюють форми й порядок участі адвокатів у кримінальному, цивільному, господарському процесі і в адміністративному судочинстві. Підзаконні нормативно-правові акти, наприклад наказ Міністерства юстиції України від 25 лютого 2014 р. № 368/5 «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» та Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України 2017 р., визначають етичні стандарти діяльності адвокатів в Україні. Рішення НААУ, РАУ та рад адвокатів регіонів, статuti Спільки адвокатів України, НААУ, адвокатських об'єднань і бюро

загалом встановлюють стандарти внутрішньокорпоративної поведінки адвокатів. Стандарти професійної діяльності адвоката є інструментом формування моральної відповідальності майбутніх юристів. Вони забезпечують не лише технічні знання, а й морально-етичну основу, потрібну для ефективного та справедливого виконання професійних обов'язків. Навчання професійних стандартів адвокатської діяльності виховує майбутнє покоління юристів у душі поваги до верховенства права, прав і основоположних свобод людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю та дозволяє їм зрозуміти, що досягнення бажаного результату в правозахисній роботі багато в чому залежить від поведінки правозахисника. Опрацьовуючи модельні судові процеси та реальні кейси, студенти навчаються відповідальності перед клієнтом і судом, усвідомленню того, що корупція, маніпулювання законом, подання неправдивих доказів є протизаконними та не виправдовуються навіть метою захисту інтересів клієнта. Стандарти професійної діяльності адвоката є не лише нормами права, але й морально-етичними принципами, яких повинен дотримуватися кожен.

Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики нотаріусів становлять Конституція України, Цивільний кодекс України, закони України «Про нотаріат», «Про запобігання корупції» та інше законодавство й міжнародні акти, що регламентують порядок здійснення нотаріального діловодства, рішення Нотаріальної палати України та Правила професійної етики нотаріусів від 7 червня 2021 р., Європейський кодекс нотаріальної етики, ухвалений Конференцією нотаріусів Європейського Союзу 3–4 лютого 1995 р., Етика та принципи організації нотаріату Міжнародного союзу нотаріату 1995 року, Фундаментальні принципи системи латинського нотаріату, ухвалені Міжнародним союзом нотаріату 8 листопада 2005 р., Принципи нотаріальної етики, ухвалені Міжнародним союзом нотаріату 17 жовтня 2004 р. Професійна етика нотаріусів має значний вплив на формування моральної відповідальності майбутніх поколінь юристів через її прикладну роль у суспільстві та правовій культурі. Нотаріуси є зразком дотримання закону, чесності й об'єктивності, виконуючи свої функції і повноваження, як незалежні та безсторонні фахівці у сфері захисту прав. Їхня поведінка демонструє, що професійна діяльність неможлива без моральної основи, що спонукає майбутніх юристів до розуміння важливості етики в професійній сфері. Чесна та етична поведінка нотаріуса сприяє зміцненню довіри громадян до правової системи. У процесі навчання й стажування молоді юристи, спостерігаючи за тим, як нотаріуси дотримуються принципів конфіденційності, незалежності та сумлінності в своїй діяльності, отримують практичний приклад того, як етика працює в реальному житті.

Професійна етика державних службовців і працівників органів місцевого самоврядування визначається Конституцією України, законами України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також підзаконними нормативно-правовими актами: Загальними правилами етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затвердженими наказом НАДС від 5 серпня 2016 р. і локальними нормативними актами. Серед міжнародних актів варто зазначити Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23 липня 1996 р. і Рекомендацію № R (2000) 10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців, ухвалену Комітетом міністрів 11 травня 2000 р. Державні службовці є прикладом для молоді в дотриманні законів, повазі до прав громадян і служінні суспільству. Молоді юристи, спостерігаючи за роботою державних службовців, вчать брати на себе відповідальність за свої рішення. Етика державних службовців сприяє формуванню довіри громадян до державних інституцій, а участь молодих юристів у стажуванні чи роботі поруч із державними службовцями, які дотримуються етичних норм, допомагає перенести ці стандарти в їхню власну практику. Етика державних службовців дає змогу молодим юристам зрозуміти, що їхня робота є частиною більшого суспільного механізму, який спрямований на досягнення справедливості та добробуту в суспільстві.

В умовах російсько-української війни 2022 року багато юристів проявили себе як приклад моральної відповідальності, ставши на захист прав українців, підтримуючи справедливість і відстоюючи демократичні цінності. Серед них: М. Гнатовський – український юрист і науковець, обраний суддею Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) 2022 року. Його діяльність

зосереджена на захисті прав людини в умовах війни, спрямована на забезпечення відповідальності тих, хто порушує міжнародне право, й допомагає українцям у відстоюванні своїх прав у міжнародних інституціях. Він є моральним прикладом для колег, його призначення до ЄСПЛ є символом довіри міжнародної спільноти до української правової системи й підтвердженням високого професіоналізму українських юристів [4]; О. Матвійчук – правозахисниця та голова організації «Центр громадянських свобод». Її діяльність з документування воєнних злочинів і допомоги жертвам війни зробила вагомий внесок у збереження справедливості. 2022 року організація, яку вона очолює, стала лауреатом Нобелівської премії світу. Її команда виступила з ініціативи Tribunal for Putin, спрямовану на збір доказів воєнних злочинів та інших порушень міжнародних прав, які можуть бути використані в міжнародних судах. Вона є прикладом юриста, діяльність якого є проявом поєднання професіоналізму із моральною відповідальністю в умовах війни [11; 12]; Є. Захаров – правозахисник, голова Правління Української Гельсінської спілки з прав людини, директор Харківської правозахисної групи. У період війни він активно займається документуванням воєнних злочинів Росії та захистом прав людини в зоні бойових дій [7; 8]; А. Кориневич – відомий юрист-міжнародник, спеціаліст із міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, колишній Постійний представник Президента України в Автономній Республіці Крим, нині посол з особливих доручень МЗС України, агент України в Міжнародному суді ООН бере участь у підготовці юридичних матеріалів для міжнародних судів щодо злочинів Росії. Під час російсько-української війни А. Кориневич працює над підготовкою юридичних доказів для міжнародних судів, зокрема Міжнародного кримінального суду (МКС). Його робота здійснюється з метою, щоб міжнародна спільнота отримала чіткі докази злочинів Росії, а Україна змогла досягти справедливості на міжнародному рівні. Його принциповість і професіоналізм є прикладом моральної відповідальності для багатьох юристів, які працюють у складних умовах війни [9; 10]; Р. Мартиновський – адвокат і правозахисник, голова правління Української фундації правової допомоги, експерт Регіонального центру прав людини, автор та співавтор ряду методичних рекомендацій для адвокатів, спеціалізується на міжнародному публічному праві, питаннях правового захисту жертв порушених прав людини в умовах окупації та на розслідуванні воєнних злочинів [15]; О. Павліченко – український дипломат і державний діяч, виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини. Упродовж 2015–2020 років був членом міжнародної команди юристів, яка представляла інтереси України у справах проти Російської Федерації, що розглядають Міжнародний Суд ООН і міжнародний арбітраж, створений у межах Конвенції ООН з міжнародного морського права [13].

Є й численні юристи, які здійснюють правовий супровід українських військових у лавах ЗСУ: член Ради адвокатів міста Києва С. Трофімов, голова Комітету з питань незалежності правосуддя Національної асоціації адвокатів України О. Маловацький, київський адвокат О. Шевчук, член Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ Богдан Кушнір і багато інших [1].

Усі зазначені юристи та правозахисники продовжують свою діяльність, зокрема, у сфері захисту прав людини, документування злочинів війни або міжнародної правової адвокатури, роблячи вагомий внесок у боротьбу України за справедливість.

Світла пам'ять юристам, які, залишивши свої робочі кабінети, зі зброєю в руках захищали Україну, віддаючи найдорожче заради миру, справедливості та майбутнього своєї Батьківщини. Їхній героїчний подвиг не лише увіковічує приклад моральної відповідальності, але й нагадує майбутнім правникам про високу ціну етичних принципів, що мають стати фундаментом їхньої професійної діяльності.

Висновки. Педагогіка права, етики, моралі й освіти та професійна юридична етика є тісно між собою пов'язаними й утворюють цілісну систему, яка допомагає правниками не лише професійно виконувати свої обов'язки та повноваження, але й робити це відповідно до моральних та етичних стандартів.

Педагогіка права сприяє навчанню й вихованню юристів ще зі студентських років у дусі поваги до закону, справедливості, принципів права, формує їхні правосвідомість і практичні навички, зорієнтована на виховання ціннісних орієнтирів та особистих якостей юриста, на

розробку методів і методології навчання, спрямованих на комплексний професійний та етичний розвиток майбутніх правників.

Етика в житті юристів є основою для створення й дотримання професійних норм і правил поведінки, навчає діяти справедливо та чесно, ставитися з довірою до клієнтів і суспільства.

Усвідомлення юристами моральних норм дає змогу їм вирішувати конфліктні ситуації з урахуванням суспільних моральних цінностей.

Юридична освіта не тільки передає знання та формує навички, потрібні для майбутньої професійної діяльності, але й навчає етичних норм і правил поведінки, моральних цінностей, допомагаючи правникам, молоді, новому поколінню зрозуміти роль права в суспільстві, є основою для їхнього подальшого професійного розвитку та соціалізації.

Зв'язок педагогіки права та юридичної освіти простежується в тому, що методологічні прийоми юридичної освіти повинні навчати нове покоління юристів діяти сумлінно, чесно та відповідально.

Професійна юридична етика об'єднує правила поведінки, характерні саме для професії юриста. Ці правила втілюють у своєму змісті етичні й моральні засади (справедливість, чесність, відповідальність, конфіденційність тощо), які юрист повинен дотримуватися в процесі здійснення своєї професійної діяльності.

На міжнародному й національному рівнях створено розгалужену систему правового регулювання питань дотримання професійної правничої етики та прийнято достатню кількість правил і стандартів у цій сфері. Основний масив правових норм, які встановлюють професійні стандарти для правничих професій в Україні, зафіксовано на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Російсько-українська війна та повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року посилили значущість цих явищ. У критичних умовах, які склалися, юристи повинні проявляти себе як захисники прав людини та справедливості, як носії етичних і моральних чеснот. Педагогіка права має навчати майбутніх юристів потрібному інструментарію для захисту прав громадян і держави. В умовах війни юристи зіштовхуються з явищами, які породжують етичні та моральні проблеми: колабораціонізм, реабілітацію постраждалих осіб, покарання воєнних злочинців. Юридична освіта також потребує оновлення, зростає потреба у фахівцях з міжнародного гуманітарного права, в галузі прав людини, у фахівцях з міграційного права, з міжнародного кримінального права. Умови війни створюють нові проблеми, виклики та випробування для професійної юридичної етики, юристи зобов'язані бути неупередженими, правдивими, мужніми, добросовісними, проявляти співчутливість у відносинах з людьми, вміння контролювати свої бажання, емоції та дії, зберігати самоконтроль у складних обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О. Двічі захисники. Як українські адвокати беруть участь у війні. / Новинарня. Новини України, що воює. 2022. 12 травня. URL : <https://novynarnia.com/2022/05/12/dvichi-zahysnyky/> (дата звернення: 23.09.2024).
2. Волошина Я. Л. Добросовісність у професійній діяльності юриста. *Порівняльно-аналітичне правознавство* : електронне наукове видання. 2022. № 6. С. 16–21.
3. Гальонкіна Ю. С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 184–190.
4. Гнатівський Микола Миколайович / Вікіпедія – вільна енциклопедія : вебсайт. URL : <https://bit.ly/3V1E22a> (дата звернення: 23.09.2024).
5. Етика та естетика : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 204 с.
6. Заболотна Н. Я. Морально-етичні імперативи адвокатської діяльності: етимологія і сутність термінів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 395–398.
7. Захаров Євген Юхимович / Вікіпедія – вільна енциклопедія : вебсайт. URL : <http://surl.li/jstqzl> (дата звернення: 23.09.2024).
8. Захаров Є. Про документування воєнних злочинів, вчинених російськими окупантами / Інтерфакс-Україна. 2022. 29 квітня. URL : <https://interfax.com.ua/news/blog/822601.html>

9. Кориневич Антон Олександрович / Вікіпедія – вільна енциклопедія : вебсайт. URL : <http://surl.li/bsiokt> (дата звернення: 01.10.2024).
10. Кориневич А., Драбок І. Для нас було ключовим показати, що РФ маніпулює конвенцією про геноцид / Укрінформ. 2023. 28 вересня. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3766861-anton-korinevic-posol-z-osoblivih-dorucen-mzs-ukraini.html> (дата звернення: 23.09.2024).
11. Матвійчук Олександра В'ячеславівна / Вікіпедія – вільна енциклопедія : вебсайт. URL : <http://surl.li/jbrljld> (дата звернення: 23.09.2024).
12. Матвійчук Олександра / Радіо Свобода. 2022. 7 жовтня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-matviychuk-trybunal-putin/32070191.html> (дата звернення: 23.09.2024).
13. Павліченко Олександр Анатолійович / Вікіпедія – вільна енциклопедія : вебсайт. URL : <http://surl.li/vrgutq> (дата звернення: 01.10.2024).
14. Професійна етика юриста : навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 108 с.
15. Страшкуліч А. Правозахисник Мартиновський про військову комендатуру на Курщині та ратифікацію Римського статуту / Українська правда. 2024. 21 серпня. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/08/21/7471197/> (дата звернення: 01.10.2024).
16. Сущенко В. М. Професійна відповідальність юриста: деонтологічні та правові проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Том 20 : Юридичні науки. С. 4–6.
17. Ценко М. Б. Про моральну відповідальність юристів. *Духовна культура України перед викликами часу* : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 квіт. 2019 р. Харків, 2019. С. 124–127.

REFERENCES

1. Baranovskyi, O. (2022). Dvichi zahysnyky. Yak ukrainiski advokaty berut uchat u viini [Twice defenders. How ukrainian lawyers participate in the war] / Novynarnia [Newsroom. News of warring Ukraine]. May, 12. URL : <https://novynarnia.com/2022/05/12/dvichi-zahysnyky/> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].
2. Voloshyna, Ya. L. (2022). Dobrochesnist u profesiinii diialnosti yurysta [Integrity in the professional activity of a lawyer]. *Porivnialno-analitychne pravoznavstvo* : elektronne naukovye vydannia. No. 6, 16–21.
3. Halonkina, Yu. S. (2016). Inkulturatsiia ta profesiina etyka yurysta [Inculturation and professional ethics of a lawyer]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. No. 1, 184–190.
4. Hnatovskyi Mykola Mykolaiovych / Vikipediya – vilna entsyklopediya : website. URL : <https://bit.ly/3V1E22a> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].
5. Etyka ta estetyka / V. S. Blikhar (ed.). Lviv : Aral, 2018 [in Ukrainian].
6. Zabolotna, N. Ya. (2020). Morально-etychni imperatyvy advokatskoi diialnosti: etymolohiia i sutnist terminiv [Moral and ethics imperatives of advocacy: etymology and essence of terms]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 7, 395–398.
7. Zakharov Yevhen Yukhymovych / Vikipediya – vilna entsyklopediya : website. URL : <http://surl.li/jstqzl> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].
8. Zakharov Ye. Pro dokumentuvannia voiennykh zlochyniv, vchynenykh rosiiskymy okupantamy [About documenting of war crimes, committed by the russian occupiers] / Inerfaks-Ukraine. 2022. April, 29. URL : <https://interfax.com.ua/news/blog/822601.html> [in Ukrainian].
9. Korynevych Anton Oleksandrovych / Vikipediya – vilna entsyklopediya : website. URL : <http://surl.li/bsiokt> (data zvernennia: 01.10.2024) [in Ukrainian].
10. Korynevych, A., Drabok, I. Dlia nas bulo kliuchovym pokazaty, shcho RF manipuliue konvetsiieiu pro henotsyd [It was key for us to show, that the Russian Federation is manipulating the Genocide Convention] / Ukrinform. 2023. September, 28. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3766861-anton-korinevic-posol-z-osoblivih-dorucen-mzs-ukraini.html> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].
11. Matviichuk Oleksandra Viacheslavivna / Vikipediya – vilna entsyklopediya : website. URL : <http://surl.li/jbrljld> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].

12. Matviichuk Oleksandra / Radio Svoboda. 2022. October, 7. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-matviychuk-trybunal-putin/32070191.html> (data zvernennia: 23.09.2024) [in Ukrainian].
13. Pavlichenko Oleksandr Anatoliiovych / Vikipediya – vilna entsyklopediya : website. URL : <http://surl.li/vrgutq> (data zvernennia: 01.10.2024) [in Ukrainian].
14. Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer] / V. S. Blikhar (ed.) Lviv : Aral, 2018 [in Ukrainian].
15. Strashkulych, A. Pravozakhysnyk Martynovskyi pro viiskovu komendaturu na Kurshchyni ta ratyfikatsiiu Rymaskoho statutu [Human rights defender Martynovsky about the military commandantship in Kurshchyna and the ratification of the Rome Statute] / Ukrainska pravda. 2024, August, 21. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/08/21/7471197/> (data zvernennia: 01.10.2024) [in Ukrainian].
16. Sushchenko, V. M. (2002). Profesiina vidpovidalnist yurysta: deontologichni ta pravovi problemy [Professional responsibility of a lawyer: deontological and legal problems]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 20, 4–6.
17. Tsenko, M. B. (2019). Pro moralnu vidpovidalnist yurystiv [About the moral responsibility of lawyers]. *Dukhovna kultura Ukrainy pered vyklykamy chasu : tezy dopovidei uchasnykiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [The spiritual culture of Ukraine before the challenges of time: theses of the reports of participants of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. Kharkiv [in Ukrainian].

O. A. Rassomakhina. PROFESSIONAL ETHICS AND MORAL RESPONSIBILITY OF LAWYERS IN THE CONDITIONS OF WAR

The article analyses the system of legislation and rules, that establish standards of ethical behaviour of representatives of legal professions. The main principles of regulation of professional ethics in the field of law and its specialization are considered: judicial ethics, ethics of investigator, ethics of prosecutor, advocate's and notary's ethics, ethics of civil servants and employees of local self-government bodies. The image of a lawyer in history is studied on the example of some works of fine art. Examples of active citizenship, patriotism and moral responsibility among representatives of legal profession in the conditions of the Russian-Ukrainian war are given. The main principles of the interaction of norms of ethics, morality and professional legal ethics under conditions of martial law are defined.

The purpose of the article is to highlight the theoretical and practical principles of the implementation of professional legal ethics in practical activities and everyday life, the specifics of the impact of the principles of professional legal ethics on the formation of the outlook and moral responsibility of the future generation of lawyers, as well as certain aspects of the assessment of the moral qualities and virtues of representatives of the legal profession by society.

Philosophical and general scientific methods of cognition were used in the research process, in particular, general sociological method, historical method, formal-logical, system-functional and special-legal methods.

It is substantiated, that an extensive system of legal regulation of issues of compliance with professional legal ethics has been created at the international and national levels, and sufficient number of rules and standards have been adopted in this area. It was found, that the main set of legal norms, that establish professional standards of legal professions in Ukraine are fixed at the level of laws and subordinate legal acts. It was concluded, that the conditions of war create new problems, challenges for professional legal ethics, and under difficult circumstances lawyers are obliged to be truthful, courageous, virtuous, are obliged to show compassion in relations with people, to maintain the ability to control their desires, emotions and actions, to maintain self-control. Legal education also needs updating, there is a growing need for specialists in international humanitarian law, in the field of human rights, for specialists in migration law and international criminal law.

Keywords: professional legal ethics, lawyer, moral responsibility, legal pedagogy, legal education.

Стаття надійшла до редколегії 16 жовтня 2024 року